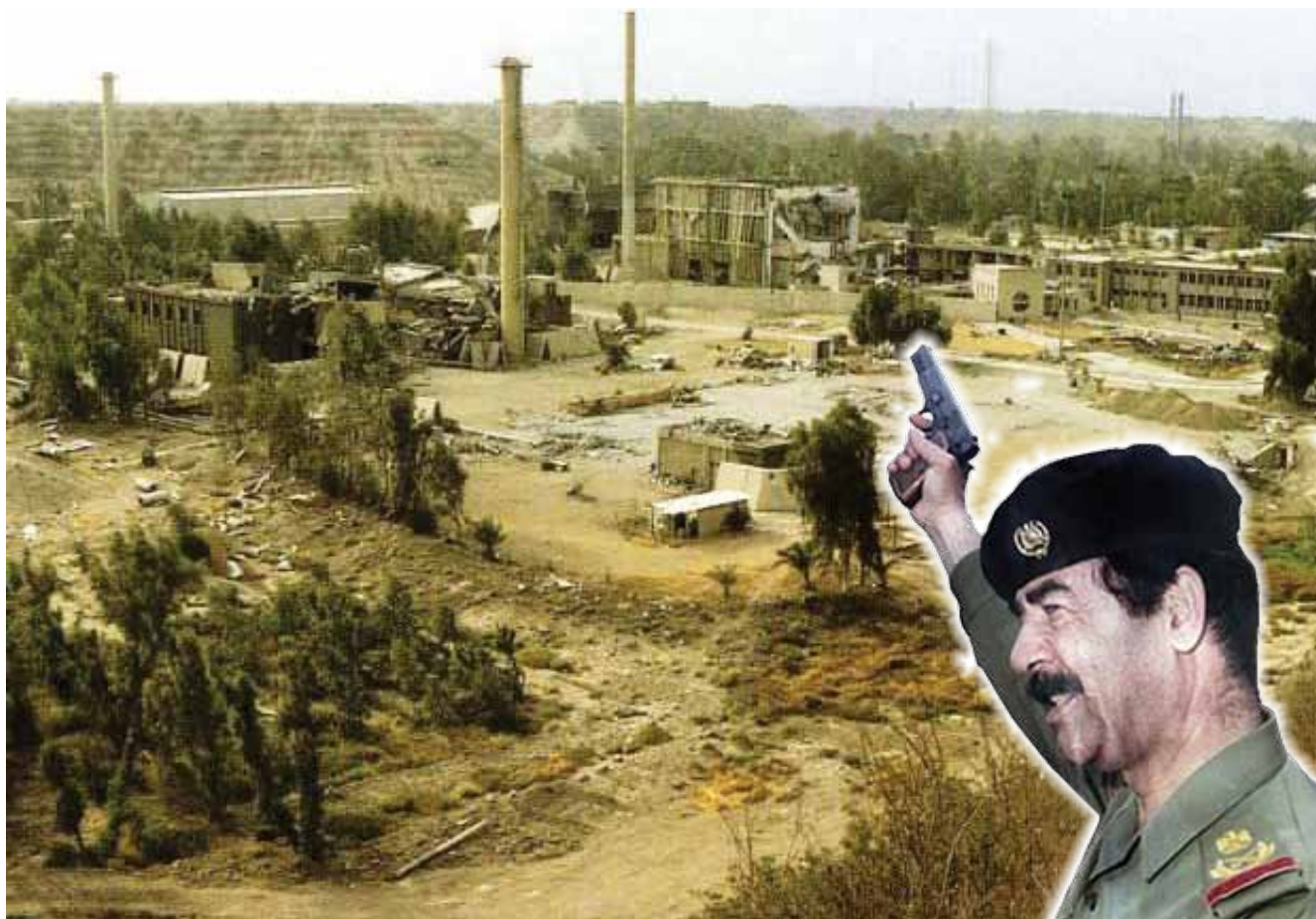

המערכה נגד אוסיראק ממצאים מארמונו של סדאם

בקרב החוקרים במערב התגבש קונסנזוס שלפיו השמדת הכור אוסיראק הזיקה יותר מאשר הועילה, אך זו תפיסה פשטנית: הפצת הכור הייתה חלק ממערכה רחבה שקנתה לישראל זמן יקר, וגייסה את התמיכה הבין-לאומית שלבסוף חיסלה את האיום העיראקי

סדאם חוסיין על רקע הריסות הכור באוסיראק (הדמיה) | סדאם חוסיין לא העלה בפגישות תכנון סגורות את האפשרות להטיל פצצת אטום על ישראל, אלא ביטא שאיפה להגיע למצב של הרתעה הדדית עימה שתאפשר לו לפתוח נגדה במלחמת התשה קונוונציונלית

סגן (מיל') אורי שדון חוקר באוניברסיטת פרינסטון

יתר על כן, נוכחות זרה והימצאותן של מצלמות בקרה היו תנאי מחייב שקיבלה על עצמה עיראק לצד סדרה ארוכה של אמצעי פיקוח נוספים. עם זאת, במאמר שפורסם לאחר השמדת הכור אוסיראק אמר גורם בכיר בסבא"א כי חסרה הייתה הרתעה אמיינה של הקהילה הבינלאומית במקרה שבו מדינה פורשת מהאמנה ומגרשת משטחה את הפקחים.² למשל באיראן השכנה באותה התקופה שמיד לאחר המהפכה הגובלו משמעותית חופש התנועה וחופש הגישה של פקחי סבא"א אל מתקני הגרעין שהוקמו בימי השאה.

מסמכים ועדויות מוכיחים כעת מעל לכל צל של ספק שלעיראק אכן הייתה באותה העת מוטיווציה להתחמש בנשק גרעיני. עם זאת, ההתקדמות של עיראק לעבר היעד הזה במהלך שנות ה-70 הייתה מבוזרת ולא שיטתית. בסדרת ראיונות מקיפה שערכה מומחית גרעין נורווגית מאוניברסיטת הרווארד העידו בכירים בתוכנית הגרעין של עיראק כי החל מ-1974 הנחה אותם הדרג הפוליטי לפתח יכולת עצמאית לייצור חומר בקיע.³

חזונו הגרעיני של סדאם חוסיין נידון בכמה פגישות שערך עם יועציו הבכירים. הפגישות האלה הוקלטו לתיעוד ושנים לאחר מכן נפלו לידי צבא ארה"ב. יש לציין כי בניגוד להצהרותיו הלוחמניות בפומבי ולחששות שרווחו בישראל, סדאם חוסיין לא העלה בפגישות התכנון הסגורות האלה את האפשרות להטיל פצצת אטום על ישראל, אלא ביטא שאיפה להגיע למצב של הרתעה הדדית עימה שתאפשר לו לפתוח נגדה במלחמת התשה קונוונציונלית. בהקלטה משנות ה-70 המאוחרות מסביר סדאם חוסיין: "אני מאמין כי מי שיפתח במהלך נגד ישראל לפני שיהיה לו נשק כזה, הם ישמידו אותו בפצצה גרעינית... הם מחכים שהצבא העיראקי יתקוף אותם כדי שהם יוכלו להגיב בתקיפתה של בגדאד; זה המצב אם להם יש פצצה גרעינית ולנו אין".⁴ בפגישה אחרת תיאר את תוכניתו למלחמה קונוונציונלית בחסות ההרתעה הגרעינית: "אנחנו מוכנים להימנע משימוש [בפצצה גרעינית]... כך שנוכל להבטיח את המלחמה הארוכה אשר תהיה הרסנית לאויב [ישראל] ולקחת בנוחות כל מטר של אדמה ולהטביע את האויב בנהרות של דם". המצב הזה של שוויון והרתעה ברמה

שהונע באמצעות אורניום שהועשר לדרגה של 93% ויכול היה, תיאורטית, לשמש להפקת פלוטוניום. עם זאת, הפיקוח עליו מטעם הסוכנות הבינלאומית לאנגריה אטומית (סבא"א) ומטעם הצרפתים היה הדוק, והפקחים היו משוכנעים שכל ניסיון להטייתו לייצור נשק גרעיני יזוהה במהירות.

החשש של ישראל נבע מעצם התקדמותה של עיראק בתחום הגרעין ומפיתוחה של יכולת ושל מומחיות מקומיות. בהערכות המוסד תואר סדאם חוסיין במילים האלה: "מגלומן קשה עורף, ערמומי, מתוחכם ואכזר [ש]מסוגל לקחת סיכונים ולבצע פעולות קיצוניות כדי לממש את שאיפתו להאדרה עצמית. [אם ישיג] נשק גרעיני יוכל לאיים ולתקוף את ישראל... הוא מוכן לתקוף בהזדמנות מוקדמת, גם תוך הבנת התגובה שזה עשוי לגרום".¹

ישראל נקטה קו תקיף נגד הגרעין העיראקי כבר מראשית דרכו ופעלה ללא לאות לעיכובו

ברמה הטכנית, ישראל חששה שסדאם חוסיין ימצא דרך להערים על פקחי סבא"א ולנצל את הכור לאיסוף חומר בקיע - אם באמצעות הפניית האורניום המועשר הקיים לצרכים צבאיים ואם באמצעות ייצור פלוטוניום בטכניקות הקרנה. לחלופין היה חשש שעיראק תנצל את הסעיף העשירי באמנה למניעת הפצתו של נשק גרעיני המאפשר לפרוש בהתרעה של שלושה חודשים. במקרים האלה - ובהנחה שלא היה נעצר על ידי הקהילה הבינלאומית - הוערך שסדאם חוסיין יכול היה לצבור די חומר בקיע לפצצה בתוך כשנה. פקחי סבא"א והמדענים הצרפתים היו משוכנעים שאחידות החנק שלהם על הכור לא תאפשר לסדאם חוסיין להתאימו לייצור נשק גרעיני: הוטלו הגבלות על כמות האורניום המועשר שמוותר לעיראק להחזיק בכל רגע נתון, והוכנסו שינויים מבניים בליבת הכור כדי להקשות על האפשרות להפיק בו פלוטוניום.

מבוא

בשנים האחרונות זכתה תוכנית הגרעין של עיראק לתשומת לב מחודשת של היסטוריונים ושל קברניטים. מרוץ הגרעין של איראן וחשיפת מקורות חדשים על פועלו של סדאם חוסיין מספקים הן את הצורך והן את חומר הגלם לגל חדש של מחקרים בקהילה האקדמית הבינלאומית. בראש ובראשונה פרוטוקולים מארמונו של סדאם חוסיין, שנפלו שלל בידי הכוחות האמריקניים, מעניקים מבט חסר תקדים אל תוך מערכת שיקוליו של הרודן העיראקי. נוסף על כך, מקץ 30 שנה נפתחו ארכיון המדינה וארכיונים מקבילים בחו"ל לעיון במסמכים מאותה התקופה. דו"חות סודיים של סוכנות הביון האמריקנית כעוד שלל מברקים ממחלקת המדינה מבארים כעת גם הם את השפעותיה הנרחבות של המערכה שניהלה ישראל נגד שליט עיראק.

ישראל נקטה קו תקיף נגד הגרעין העיראקי כבר מראשית דרכו ופעלה ללא לאות לעיכובו. האסטרטגיה של קניית זמן השתלמה שכן בסופו של דבר הוחלף המשטר בעיראק לפני שהספיק להתחמש בנשק גרעיני, ואת מקומו ירש משטר שנשען על המערב ואינו עוסק בפיתוח יכולות גרעיניות. נוסף על המבצע האווירי להשמדת אוסיראק נעשו פעולות רבות נוספות נגד התוכנית שהקשו על סדאם חוסיין להשיג את מטרתו. מחלוקת נתגלעה בשנים האחרונות בין חוקרים בנוגע לתועלת האסטרטגית של מבצע "אופרה" ושל מתקפות מנע בכלל. אך למרות הספקות הרבים שהוטלו בה, לקחי המערכה נגד עיראק מחזקים את העמדה שאסטרטגיה של קניית זמן היא מדיניות טובה.

רקע

עיראק החלה להתעניין בהתחמשת גרעינית החל משנות ה-70 המוקדמות, עם מינויו של סדאם חוסיין לראש הסוכנות העיראקית לאנגריה אטומית. באותה העת תר סדאם חוסיין באירופה אחר ציוד וידע בתחום הגרעין וחתם על הסכמי שיתוף פעולה עם כמה מדינות מערביות. בנצלו את שנות אמברגו הנפט של אופ"ק חתם עם צרפת ב-1976 על הסכם להספקת כור גרעיני לעיראק. ההסכם כלל התחייבות של הצרפתים לספק לעיראק דלק גרעיני והדרכה מדעית. מדובר היה בכור

מנחם בגין ושרי הממשלה מבקרים בבסיס חיל האוויר, יוני 81 | לאחר המהפך של 1977 קבע ראש הממשלה בגין שיש לתת קדימה לגרעין העיראקי והורה לארגוני המודיעין לנקוט פעולות לסיכול התוכנית

האסטרטגית, אשר מוביל להגברת החינוך ברמה הקונוונציונלית, מתואר ומתועד רבות בספרות האקדמית ומכונה "פרדוקס היציבות-אי-יציבות".

המערכה נגד הגרעין העיראקי

לאחר שהמודיעין הישראלי הבחין בשיתוף הפעולה הנרקם בין הצרפתים לעיראקים, עלה הנושא לראש סדר העדיפויות הדיפלומטי של ישראל. בין השאר נידון הנושא בביקורו של שר החוץ יגאל אלון בצרפת ב-1975 ובפגישותיו של ראש הממשלה יצחק רבין עם מזכיר המדינה הנרי קיסינג'ור במהלך מסע הדילוגים שלו באזור. במקביל ניתנה הוראה לארגוני המודיעין לאסוף מידע מפורט ככל הניתן על התוכנית העיראקית. לאחר המהפך של 1977 קבע ראש הממשלה בגין שיש לתת קדימה לגרעין העיראקי והורה לארגוני המודיעין לנקוט פעולות לסיכול התוכנית. ב-1979 הוקמה ועדה בין-ארגונית בשם "עידן חדש" לתיאום המודיעין והמהלכים נגד אוסיראק.⁵ הוועדה קבעה שהכור הוא איום מרכזי על ישראל וכי השמדתו היא מטרה בקדימה גבוהה.⁶

בשנים 1979-1981 ננקטו פעולות חשאיות רבות לעיכוב הפרויקט הגרעיני של עיראק. ב-6 באפריל 1979 אירע פיצוץ בעיירת נמל צרפתית בשם סייך-סור-מר שפגע במכולה שבה היו מרכיבים של ליבת הכור בדרכם להישלח לעיראק. סדק נגרם לבסיס הכור - מה שגרם לעיכוב של כמה חודשים בלוחות הזמנים. קבוצת אקטיביסטים בלתי מוכרת טילפנה למערכת העיתון לה-מונד ולקחה אחריות לפיצוץ, אך סגנו של ראש ה-DST (השב"כ הצרפתי) טען כי בפעולה ניכרו טביעות האצבעות של המודיעין הישראלי. סביב הפעולה הזאת התעורר בצרפת דיון ציבורי על שיתוף הפעולה עם עיראק. בעקבותיו גבר הלחץ בצרפת לספק לסדאם חוסיין אורניום בדרגת העשרה נמוכה בלבד להנעת הכור ולשנות את תנאי החוזה עם עיראק.⁷

במקביל, בשטחה של ספקית הטכנולוגיה השנייה לעיראק, איטליה, הייתה פעילות רבה. באוגוסט 1980 הרסה סדרת פיצוצים את משרדי החברה האיטלקית SNIA-Techint שסיפקה לעיראק מרכיב מרכזי בפרויקט הגרעין. פוצץ גם ביתו של מנכ"ל החברה

טוען שלכל המדענים שמתו נמצא תחליף, אך מכיוון שכולם הבינו מה מתרחש, ההשפעה המוראלית הייתה כבדה.¹⁰

במקרה אחר נשלחו איומים לקבוצת מדענים וטכנאים צרפתים שעמדו לטוס לביקורם הראשון בעיראק. אליהם ואל בני משפחותיהם נשלחו מכתבי איום, וכן הם קיבלו שיחות טלפון מאימויות בשעות הקטנות של הלילה. בעקבות האיומים האלה הודיעו כ-20 מדענים וטכנאים שהם מוותרים על השתתפותם בפרויקט. המודיעין הצרפתי ייחס את זליגת פרטיהם של המדענים ושל הטכנאים שעמדו לטוס לעיראק להדלפה ממקור בתוך חברת התעופה הצרפתית איר פראנס וטען כי בידיו הוכחה שהמקור של מכתבי האיום הוא בתוך מבנה השגרירות של ישראל בצרפת.

אנקדוטה מעניינת: אחד מראשיה של תוכנית הגרעין העיראקית באותם הימים, ד"ר עימאד כדורי, טוען בזיכרונותיו שהתפרסמו בסוף 2012 כי בעת שהותו בצרפת התיידדה עם אשתו עורכת סקרים מקומית. רק שנים לאחר מכן הוא זיהה את האישה הזאת: מדובר היה - לדבריו - בציפי לבני, היום שרת המשפטים של ישראל.¹¹

גם מעיראק עצמה בקעו הדים של פעילות חשאית נגד תוכנית הגרעין. ב-13 בינואר 1980 פירסם הדיילי מייל הבריטי דיווח על אנשי קבוצה שיעית מורדת שנעצרו בעיראק והוצאו להורג לאחר ניסיון חדירה כושל למתחם

בפרברי רומא. ראש המודיעין האיטלקי לשעבר כתב בזיכרונותיו שמדענים וטכנאים איטלקים בחברה סבלו באותה העת מגל איומים שהפנו אליהם שלוחות של המודיעין הישראלי. כתוצאה מכך פרשו רבים מהם מהפרויקט, ואילו אלה שנשארו נזקקו לליווי משטרתי קבוע ויקר.⁸

אחד מראשיה של תוכנית הגרעין העיראקית טוען בזיכרונותיו כי בעת שהותו בצרפת התיידדה עם אשתו עורכת סקרים מקומית. רק שנים לאחר מכן הוא זיהה את האישה הזאת: מדובר היה, לדבריו, בציפי לבני, שרת המשפטים של ישראל

באופן דומה יוחסו לישראל כמה התנקשויות במדעני גרעין ערבים על אדמת אירופה. ב-14 ביוני 1980 נמצא מומחה הגרעין המצרי יחיא אל-משהד ללא רוח חיים בחדר מלון בפריז. לטענת מנגנון הביטחון הצרפתי, עדויות נסיבתיות רבות קשרו את זירת הרצח לשגרירות ישראל. אך לפי שר החוץ הצרפתי דאז, ישראל לא גונתה מכיוון ש"לא היינו יכולים להיות בטוחים".⁹ בחודשים שלאחר מכן מצאו את מותם לפחות שני מדעני גרעין נוספים - בצרפת ובשווייץ - והועלה החשד שהם הורעלו. בספרו של מדען הגרעין העיראקי ח'ידיר חמזה, שערק למערב, הוא

כותרת משנה ב"ידיעות אחרונות": "טייס חיל האוויר התאמנו חודשים ארוכים לקראת המבצע" | בעקבות החלטות התכופות של מטוסי חיל האוויר למרחב האווירי של ירדן החליט מפקד חיל האוויר הירדני שלא להעביר את הדיווח של המלך לעיראק. בשל החלטתו זאת הוא הודח מתפקידו לאחר הפצצת הכור

עמוקות כדי לבחון את דפוסי הפעילות של מכ"ם האויב. נוסף על כך חדר חיל האוויר במפגיע ובאופן שגרתי למרחב האווירי של מדינות שכנות במהלך תרגילים כדי להקשות את עירנותן.

בשעות הערב של 7 ביוני 1981 המריאו מבסיס עציון לעבר בגדאד שמונה מטוסי אף-16 בליווי שישה מטוסי אף-15. מיד בחולפם מעל הים האדום זיהה את המטוסים המלך חוסיין - שהוא טייס בהכשרתו - ששייט באותה העת במפרץ עקבה. דיווח על כך הועבר מיד למפקדת חיל האוויר בעמאן, שבה היה מוצב נספח אווירי עיראקי. בחמ"ל השליטה הישראלי יירטו את הדיווח הזה, ונשקלה האפשרות לבטל את המבצע. אולם בעקבות החלטות התכופות של מטוסי חיל האוויר למרחב האווירי של ירדן החליט מפקד חיל האוויר הירדני שלא להעביר את הדיווח של המלך לעיראק. בשל החלטתו זאת הוא הודח מתפקידו לאחר הפצצת הכור.¹⁴

גם בעיראק זוהו המטוסים, אך מסיבה שטרם התבהרה לא הצליחה ההודעה על כך להגיע מהמטה של צבא עיראק לבסיס המרחבי הרלוונטי - אולי בגלל חבלה ישראלית.¹⁵ בינתיים במטכ"ל, שמפיפה במהלך השנה שלפני כן את דפוסי התנועה האווירית השגרית בשמי עיראק, זוהה כי לא חל שום שינוי

בסתיו 1980 דיווחה הוועדה הבין-משרדית "עידן חדש" לקבינט שהאמצעים הדיפלומטיים והחשאיים "מיצו את עצמם" וכי לא יוכלו לעכב עוד את תוכנית הגרעין כך שלא תחצה את נקודת האל-חזור שהגדירה ממשלת בגין. במטכ"ל נשקלו דרכי פעולה שונות: יבשתית - בסגנון הפשיטה על אנטבה - ואווירית שהתבססה על מטוסי אף-16 שסופקו לחיל האוויר בשנה שלפני כן.¹²

התקיפה האווירית

כבר בשלבי התכנון הראשוניים הוחלט לאמץ את תוכנית הפעולה שהציג מפקד חיל האוויר דוד עברי, שסיכויי ההצלחה שלה היו, לדבריו, גדולים מאוד. המחלקה לחקר ביצועים בצה"ל העריכה כי יש להביא בחשבון שיופלו כשניים מתוך 14 המטוסים התוקפים. גופי המודיעין ומשרד החוץ העריכו שלא ייגרם נזק אסטרטגי לשלום הטרי עם מצרים וליחסים עם ארה"ב ועם שאר מדינות העולם.

לאחר שניתן האישור העקרוני לתוכנית הפעולה פתח חיל האוויר במלאכת איסוף מודיעין מדוקדקת, שמתוארת בפירוט בספר "מלאכת מחשבת".¹³ המידע שנדרש היה בשלושה תחומים מרכזיים: נקודות התורפה של הכור, פריסת ההגנה האווירית העיראקית ונתיבי הטיסה המיטבי למניעת חשיפה. לקראת הפעולה ערכו מטוסי חיל האוויר גיחות חדירה

המחקר א־טוואיטה שבו נמצא אוסיראק. כחודש לאחר מכן דיווח אותו העיתון על פצצה במשקל של 5 ק"ג שהוטמנה במגורי המדענים הזרים, אך התגלתה לפני שהתפוצצה.

משרד החוץ ניצל כל אירוע כזה, שהחזיר את סוגיית הגרעין העיראקי לכותרות, כדי להפעיל לחץ על משתפי הפעולה עם עיראק וכדי למקד את תשומת ליבו של העולם בסכנות שטמונות בעיראק גרעינית. אף כי קשה לכמת את השפעת הקמפיין הישראלי, הרי ניתן לראות בבירור שבשנים 1975-1980 הייתה הקשחה של הסטנדרטים הבין-לאומיים בנוגע להפצת ידע וציוד גרעיניים. הדבר בא לידי ביטוי, בין היתר, בחקיקה האמריקאית ובעקרונות שאימצו הסוכנות הבין-לאומית לאנרגיה אטומית ואפילו צרפת.

בגלל הפעלתנות הרבה של ישראל בסוגיית הגרעין העיראקי השתכחה במידת מה העובדה שהיה זה חיל האוויר של איראן שתקף ראשון את כור אוסיראק. זו גם הייתה, למעשה, הפעם הראשונה בהיסטוריה שבה הותקף כור גרעיני מאוויר: ב-30 בספטמבר 1980 הטילו שני מטוסי פנטום איראניים פצצות על הכור, ואלה פגעו בכיפתו וגרמו לנזקים קלים. התקיפה יוחסה בהתחלה לישראל והיא הביאה בחודשים שלאחר מכן לעיבוי מערך הנ"מ מסביב לכור. הועלתה הטענה כי התקיים שיתוף פעולה בין איראן לישראל וכי ישראל מסרה לאיראנים מידע על המטרה לקראת תקיפתה. אולם מדובר בספקולציה שמתבססת על הקשרים הענפים שהיו לממסד הביטחוני הישראלי עם הממסד הביטחוני האיראני ערב המהפכה האסלאמית ואשר נותרו על כנם במשך זמן מה לאחר הפלת השאה.

יש לציין כי כל האירועים שצוינו לעיל הם רק המעט שעליו אנחנו יודעים, מכיוון שהיו אלה פעילויות בעלות חתימה תקשורתית בולטת. סביר להניח שאנו מביטים רק בקצה-קצהו של הקרחון, וכי נערכו פעולות סיכול רבות נוספות אשר חמקו מהעין. לדוגמה, בפרסום של חיל המודיעין שנקרא "מלאכת מחשבת", שיצא לציון 60 שנה לחיל, רומז ראש חטיבת מחקר באמ"ן דאז, אביעזר יערי, כי נרשמו הצלחות גם באפיקי פעולה נוספים, כמו שיבוש ערוצים פיננסיים שעליהם התבססה תוכנית הגרעין העיראקית למתן שוחד ולרכש בלתי חוקי.

משמעותי בדפוסים האלה במהלך הטיסה של המטוסים הישראליים אל היעד. לפיכך ניתנה לטייסים הפקודה להשלים את המשימה. 16 פצצות במשקל טון כל אחת הוטלו על הכור, והוא הושמד לחלוטין. בדרכם חזרה ארצה הוזק מיג-21 לשמיים במערב עיראק, אך כשהבחין טייסו ששטוסי האף-15 המלווים פונים לעברו, הוא שינה כיוון וניתק מגע.

ההדים וההשלכות

הכור הושמד, וההערכה הייתה כי הנזק שנגרם לתוכנית הגרעין של עיראק החזיר אותה כשלוש שנים לאחור. ישראל החליטה שלא לפרסם את דבר התקיפה לפני שיתבהרו תגובותיהן של המדינות המערבות. אזהרות הועברו לירדן שלא תאפשר למטוסים עיראקיים לעבור אל ישראל מתחומה, וזמן קצר לאחר נחיתת המטוסים בבסיסים התקשר ראש הממשלה בגין לשגריר ארה"ב בישראל סם לואיס כדי לעדכן אותו על הפעולה. ההודעה הועברה אל הנשיא רייגן, ולאחר זמן קצר הודיעו הירדנים בפומבי על התקיפה. בגין אישר את ההודעה לאחר שהחליט להגן על החלטתו קבל עם ועולם.

התגובות בעולם היו נסערות וכללו גל גינויים נרחב. ב-9 ביוני פירסם הושינגטון פוסט במאמר המערכת את הדברים הבאים: "[בחיסול הכור הגרעיני העיראקי] עשו הישראלים טעות חמורה... בניגוד לאינטרסים ארוכי הטווח שלהם, ובאופן מסוים בניגוד לאינטרס האמריקני גם כן". הניירורק טיימס כתב כי "מתקפת הפתע של ישראל על הכור הצרפתי ליד בגדאד הייתה אקט של תוקפנות בלתי נסלחת וקצרת רואי". הציבור האמריקני הושפע ושפט לחומרה את החלטת ישראל. סקר גאלופ שנערך שבועיים לאחר התקיפה העלה ש-86% מהאמריקנים ידעו על התקיפה, אך רק 30% חשבו שהיא הייתה מוצדקת. בסקר שנערך חודש לאחר מכן העידו רק 35% מהאמריקנים שהם "מרגישים יותר סימפטיה כלפי ישראל מאשר כלפי האומות הערביות", אך ש-57% מהם אמרו כי הם מעריכים שעיראק תיכננה לייצר פצצה גרעינית.

בעקבות תקיפת הכור ניהלה שגרירות ישראל בווינגטון מסע הסברה נמרץ ונרחב. מעבר על תכתובת המברקים באותם השבועות מגלה כי בתחילה נמצאו הדיפלומטים הישראליים

במגננה ובבלימה, אך לאחר שבועיים שלוש הם החלו לדווח על תמיכה הולכת וגוברת לפעולה הן בתקשורת והן על גבעת הקפיטול. רבים מהחברים בקבינט האמריקני קיטרו על ישראל, אך הנשיא רייגן, יועצו לביטחון לאומי ריצ'רד אלן ומזכיר המדינה אלכסנדר הייג צידדו בשיקולי ישראל וניסו לאזן בין נטיית ליבם זו לבין הלחצים לגנותה. האמריקנים הוטרדו בעיקר מהשימוש ההתקפי שנעשה בצידו לחימה שהם סיפקו וחששו שהפעולה תערער את שליחותו של פיליפ חביב להפגת המתחים עם סוריה. כמו כן הם לא יכלו להתעלם מקביעתה של סבא"א שמדובר היה ב"מתקפה על המשטר למניעת הפצתו של נשק גרעיני". ממשל רייגן הודיע על עיכוב (שנמשך זמן קצר בלבד) של משלוח מטוסי אף-16 נוספים, אך במקביל הגן על ישראל באו"ם ודאג שהצהרת הגינוי לא תכוון כלפי ישראל אלא כלפי "הפעולה" שנקטה.

בבחלטתו של סדאם חוסיין לשגר כמה טילי סקאד לעבר דימונה עשר שנים מאוחר יותר, במלחמת המפרץ הראשונה, ניתן לראות תגובה מאוחרת על השמדת אוסיראק

הדיפלומטים הישראליים דיווחו כי מרבית הביקורת על ישראל הגיעה מפקידים בסוכנויות הביטחון האמריקניות. בדו"ח של הסי-איי-אי מ-1 ביולי נכתב שהמתקפה הישראלית היא "קו פרשת מים פוטנציאלי באזור... [ההופך] את יחסי ישראל-ארה"ב פעם נוספת לנושא מרכזי בפוליטיקה האזורית". הדו"ח ביקר את ישראל בחריפות משום שלטענתו היא הנחיתה מכה קשה על אמינותה של ארה"ב - מה שעלול לגרום לכך שמדינות ערביות יחשו מאוימות ויפנו לעבר בריה"מ.¹⁶

עיראק, שהייתה שקועה עד צוואר במלחמה הכושלת שפתחה נגד איראן, נמנעה מלהגיב על התקיפה. בדיון עם יועציו הקרובים, שהוקדש לתקיפה, אף לא העלה סדאם חוסיין את האפשרות למתקפת תגובה. באותה הפגישה הוא אמר: "ההתקפה לא הייתה הפתעה בעבורנו, לא מחוץ לציפיות, עם זאת... באופן טבעי היא הכאיבה... השקענו [בתוכנית הגרעין] במשך זמן רב מאמצים אדירים הן פוליטית והן מדעית וכלכלית".

בבחלטתו של סדאם חוסיין לשגר כמה טילי סקאד לעבר דימונה עשר שנים מאוחר יותר, במלחמת המפרץ הראשונה, ניתן לראות תגובה מאוחרת על השמדת אוסיראק.¹⁷

תוכנית הגרעין הסודית

בחודשים שלאחר התקיפה הישראלית חידשה עיראק את המגעים עם צרפת לרכישת כור נוסף. אך בשנים שחלפו מאז נחתם החוזה הראשון, ב-1976, חלו שינויים רבים בנורמות הסחר בטכנולוגיה גרעינית בעולם, מה גם שעל עיראק הוטלו בזמן המלחמה עם איראן מגבלות סחר רבות. יתר על כן, באותה העת שלטה בצרפת - לראשונה בתולדות הרפובליקה החמישית - ממשלת שמאל, ולנשיא החדש פרנסואה מיטראן היו עמדות נוקשות נגד הפצה של טכנולוגיות גרעין. השמדת אוסיראק פתחה פתח לממשלה החדשה להתנער מהחוזים הישנים ליצוא טכנולוגיה גרעינית לעיראק מה גם שהמלחמה נגד איראן הביאה לצמצום של ממש ביצוא הנפט מעיראק, מה שהפחית מחשיבותה בעיני הצרפתים. התוצאה של כל אלה: ב-1 בינואר 1982 הודיע שר החוץ של צרפת לסנאט כי צרפת תסכים לספק כור נוסף לעיראק רק בתנאים נוקשים וללא הספקת אורניום המועשר לדרגה גבוהה.

סדאם חוסיין דחה את ההצעה, וכאשר נתקל בקשיים לגייס סיוע ממדינות המערב, החליט לפתח תוכנית סודית ועצמאית להעשרת אורניום.¹⁸ התוכנית החדשה נוקקה לתקציב הגדול פי 15 מהתקציב שניתן לאוסיראק וכללה אלפי עובדים. הפירוש שנתנו חוקרים רבים במערב לגידול התקציב הזה הוא שמדובר בעלייה בנחישותו של סדאם - עלייה שהגורם לה היה ההתקפה הישראלית. אך האמת היא שעצם הצורך בפיוור התוכנית ובביצורה במבנים תת-קרקעיים חייב משאבים בסדרי גודל עצומים.

מסדרת ראינות שערכה חוקרת בהרווארד התקבלה תמונה מפורטת של השנים האלה. מ-1981 ועד 1987 התרכזו מאמצי עיראק בתחום המו"פ, ונבחנו דרכים שונות להעשרת אורניום. בין 1987 ל-1990 עסקו העיראקים בשלב האופרטיבי של פיתוח נשק. ב-1990, בעקבות תגובת המערב לפלישה לכוויית, הורה סדאם חוסיין להרכיב פצצה מהר ככל

הריסות הכור באוסיראק כפי שצולמו ב-2002 | המערכה נגד תוכנית הגרעין של עיראק נמשכה כמעט 30 שנה - בין 1974 ל-2003 - והסתיימה בביטולו המוחלט של האיום הגרעיני העיראקי. בעתיד הנראה לעין קלושים הסיכויים שעיראק תחדש את מאמציה לייצר נשק גרעיני

זנח סדאם חוסיין את שאיפותיו להשיג נשק בלתי קונוונציונלי, ומאז פלישת הכוחות האמריקניים לעיראק ב-2003 כבר לא נשקפת ממנה שום סכנה לאזור - גרעינית או אחרת.

סיכום ולקחים

המערכה נגד תוכנית הגרעין של עיראק נמשכה כמעט 30 שנה - בין 1974 ל-2003 - והסתיימה בביטולו המוחלט של האיום הגרעיני העיראקי. בעתיד הנראה לעין קלושים הסיכויים שעיראק תחדש את מאמציה לייצר נשק גרעיני. בשנים שלאחר מלחמת המפרץ הראשונה נחשפו כוונותיו של סדאם חוסיין, ומאותו הרגע התגייסה המערכת הבין-לאומית לבלימתו. קודם לכן, בין 1974 ל-1990, הובילה ישראל את המערכה נגד התגרענות עיראק ומילאה תפקיד מרכזי בגיוס הקהילה הבין-לאומית להקשחת התנאים שבהם פעלה עיראק.

הלקחים התיאורטיים שניתן להפיק מהמבצע האווירי הם מעטים, משום שהתנאים לתקיפה ב-1981 היו ייחודיים, ועלות המבצע הייתה נמוכה. אוסיראק היה מטרה רכה ונקודתית; לעיראק לא הייתה באותה העת יכולת תגובה משמעותית נגד ישראל, נגד בעלות בריתה של ישראל או נגד משק האנרגיה העולמי; הקשב והמשאבים של עיראק הופנו בעיקר לחזית עם איראן; עיראק נשענה על מומחים זרים לקידום תוכנית הגרעין שלה, וברמה הטקטית

ה-80 את הפרויקט להעשרת אורניום. התוכנית הגרעינית של עיראק התקדמה באותן השנים בחשאי רבה ובמספר רב של אתרים תת-קרקעיים מוגנים היטב. לאחר התלבטויות רבות החליטו העיראקים להפיק אורניום מועשר בשיטה המגנטית שפותחה לראשונה במסגרת פרויקט מנהטן בשנות ה-40. ערב פלישת בעלות הברית לעיראק, בינואר 1991, כבר צברו העיראקים כמות משמעותית של חומר בקעי, שלפי הערכות עכשוויות הספיקה לפצצה אחת. מעצמות המערב - וככל הנראה גם המודיעין הישראלי - הופתעו לגלות את היקף התוכנית העיראקית שהתקדמה בהיחבא במשך כל שנות ה-80 בלא שהתגלתה. בעקבות הימורו השגוי של סדאם בפלישתו לכוויית גילו בעלות הברית את תוכניתו הגרעינית והטילו על עיראק משטר סנקציות חונק בשנים שלאחר המלחמה. גוף הפיקוח מטעם האו"ם, UNSCOM, פעל תוך כדי חיכוך רב עם הכוחות העיראקיים בשנים שלאחר מכן, שבהן חשף והשמיד את מרבית התוכנית של עיראק לייצור נשק לא קונוונציונלי. לאחר גירוש הפקחים מעיראק ב-1998 הפציץ כוח תקיפה אנגלו-אמריקני במשך ארבעה ימים את שרידיהם של אתרי הגרעין העיראקיים שהיו מוכרים למערב (מבצע "שועל המדבר"). בשנים שלאחר מכן - כך אנו יודעים היום -

האפשר. המרוץ שלו אל הפצצה נבלם רק בעקבות הפלישה של כוחות הקואליציה לכוויית ולעיראק.

המדענים העיראקים שרואיינו סיפרו על עשור של התקדמות איטית ושל אי-עמידה כרונית בלוחות הזמנים. למרות לחציו של סדאם חוסיין לסיים את העבודה מהר ככל האפשר - בעיקר בשל המלחמה נגד איראן - נאלצו המהנדסים לפעול בתנאים של מידור חמור ושל מחסור חמור בחומרי גלם, בטכנולוגיה ובסיוע חוץ. בעדויותיהם הם תיארו אלתורים טכניים כה נועזים, עד כי במקרים מסוימים העלה הדרג המדיני חשדות שמדובר בחבלה מכוונת בתוכנית הגרעין.¹⁹

בשיח האקדמי האמריקני נתקבעה בשנים האחרונות העמדה כי ההתקפה הישראלית על אוסיראק דירבנה את סדאם חוסיין להאיץ את תוכנית הגרעין שלו. במילים אחרות, לטענת חוקרים אמריקנים, ישראל אשמה בכך שסדאם חוסיין הקצה בשנות ה-80 יותר כוח אדם ויותר תקציבים לפרויקט הגרעין של עיראק. הטענה הזאת מתבססת על עדויות רבות של בכירים עיראקים ובאה לידי ביטוי גם במאמר שכתב החוקר הישראלי אבנר כהן.²⁰ התפיסה הזאת רווחת כיום במסדרונות האקדמיה בארה"ב ומופיעה בפרסומים המובילים ובכך משפיעה על עמדתם של מקבלי ההחלטות בהקשרים של תקיפה מקדימה. החולשה המרכזית של הטענה הזאת נעוצה בכך שהוא אינו מתייחס לשלושה גורמים מרכזיים: 1. ההשפעה של כישלון תוכנית המלחמה של סדאם חוסיין נגד איראן במחצית הראשונה של 1981 - כישלון שחזק את רצונו להשיג נשק גרעיני.

2. חששותיו של סדאם חוסיין מפני הכיוון שאליו תפנה תוכנית הגרעין של איראן לאחר ימי השאה.

3. העובדה שצרפת צימצמה משמעותית את הסיוע לפרויקט הגרעין של עיראק לאחר המתקפה הישראלית (וכך עשו גם מדינות נוספות באירופה) - מה שחייב השקעה עצמאית משמעותית.

נוסף על כך, ההסתמכות על עדויותיהם של יועציו הקרובים ביותר של סדאם חוסיין גם היא בעייתית מאחר שהם לא היו יכולים לדעת מה היה משקלו של כל אחד מהגורמים האלה בהחלטתו של שליט עיראק להרחיב בשנות

הופתעה כאשר ישראל תקפה. מהסיבה הזאת התמקדות היתר של חוקרים במבצע האווירי בלבד היא בעייתית, כי היא חסרה את ההתייחסות להקשר המערכתי הרחב. אלמלא השתנו התנאים המדיניים, למשל, השמדת הכור לא הייתה משמעותית, כי עיראק הייתה קונה מיד כור חדש.

ברמה המשפטית, עיראק לא חתמה על הסכם הפסקת אש עם ישראל לאחר מלחמת העצמאות או בכל מועד אחר מאז, כך שישאל טענה להגנתה שהתקיפה הייתה אקט לגיטימי של מלחמה. משרד החוץ וגופי ההערכה העריכו מלכתחילה שהשפעת המבצע על השלום האסטרטגי עם מצרים ועל היחסים עם ארה"ב תהיה מוגבלת. הצבא העריך שמספר האבדות במבצע יהיה מועט.

מהסיבות האלה ומסיבות נוספות מסוכן לערוך השוואות שטחיות בין הצלחת התקיפה בעיראק לבין תקיפה אפשרית באיראן. הדמיון בין המקרים הוא מועט ועלול להביא למסקנות שגויות. עם זאת ניתן ללמוד לקח חשוב מהמערכה הרחבה שנוהלה במשך שלושה עשורים נגד עיראק: קניית זמן היא אסטרטגיה טובה. גם אם נדמה שזו מדיניות סייזיפית, אין סופית, שאין בכוחה למנוע באבחה אחת את הסכנה שבתפוצת גרעין, הרי מדיניות של מצור ושל דחייה הוכיחה את האפקטיביות שלה במקרה של עיראק. במצב כזה, שבו כל כלי מדיניות החוץ של ישראל מגויסים להערמת קשיים על יריב פוטנציאלי, נוצרת שילוביות מאגברת בין יכולות דיפלומטיות, מודיעיניות וצבאיות שמקשה במידה רבה על יכולת ההתקדמות של היריב. במקרה של עיראק נוצרה דחייה מספקת כדי שסדאם חוסיין יעשה טעויות ויכשיל את עצמו. הכוונה היא בעיקר להחלטתו השגויה לפלוש לאיראן ולאחר מכן לכויית. מסקנה דומה אף עולה מהמקרה של סוריה, שלא צפויה לשקם את תוכנית הגרעין שלה בשנים הקרובות.

ניסח זאת היטב מפקד חיל האוויר שפיקד על המבצע להשמדת אוסיראק, אלוף דוד עברי: "היה ברור כי ביכולתה של עיראק לבנות מתקנים גרעיניים אחרים על אלה שיהרסו, אך בנקודת הזמן המדוברת התקיפה הייתה האפשרות היחידה לדחות את מימושה של היכולת הגרעינית העיראקית, תוך תקווה ומתן הזדמנות לתהליכים ולהתפתחויות מדיניות אחרות למנוע מעיראק השגת יכולת זו".²¹

סדאם חוסיין היה נחוש להגיע להגמוניה אזורית באמצעות רכישת יכולת גרעינית לארצו, אך מאמציו נבלמו על ידי הקהילה הבינלאומית. בין 1974 ל-1990 הובילה ישראל את המאמץ הזה, וסביר להניח שאלמלא פעילותה הנמרצת היה סדאם חוסיין מצליח לפתח יכולת גרעינית לפני הפלישה של כוחות הקואליציה לארצו. במציאות אחרת עלולה הייתה מלחמת איראן-עיראק להסתיים בפטרייה גרעינית קטלנית מעל שמי טהראן או בהטלתה של פצצת אטום על כוחות הקואליציה שהתרכזו בסעודיה לקראת שחרורה של כויית.

קרב מרבית החוקרים במערב התגבש קונסנסוס שלפיו השמדת הכור אוסיראק הזיקה יותר מאשר הועילה משום שלאחר ההפצצה עבר סדאם חוסיין לתוכנית חשאית ומואצת לייצור נשק גרעיני. אבל לאור המציאות ההיסטורית יש להטיל ספק כבד בטענה הזאת. אלמלא פעלה ישראל, ספק אם הקהילה הבינלאומית הייתה מתעוררת בזמן. באמצעות מדיניות העיכוב והדחייה שנקטה ישראל נקנה זמן יקר שבמהלכו חוסלה סופית התוכנית הגרעינית של עיראק.

ידוע בפולקלור הסיפור על היהודי החכם שמציע לפרץ המקומי עסקה: "אני אלמד בתוך שנה את כלבך לדבר, ובתמורה אתה תחוס על חיי היהודים בכפר". לאחר שהפריץ מסכים, נזפת ביהודי אשתו על המשימה הבלתי אפשרית שלקח על עצמו. בתשובתו של היהודי יש אמת אסטרטגית שכוחה יפה להרבה מאוד מצבים - גם ביחסים בין-לאומיים: "עד שתחלוף שנה אולי הפריץ ימות, אולי הכלב ימות, ומי יודע, אולי אנחנו נמות". במקרה של עיראק, היה זה הרוזן סדאם חוסיין שהועלה לגרדום.

אפילוג

ב-1991, לאחר שחרור כויית, שלח שר ההגנה האמריקני דיק צ'ייני לשגריר ישראל בארה"ב, דוד עברי, שהיה מפקד חיל האוויר בזמן התקיפה, תמונת לווין אמריקני של הכור המופצץ ועליה כתב: "בתודה ובהערכה. הקלתם על משימותינו בסופה במדבר".²²

הערות

1. Yehuda Avner, "First Word: When Armageddon Loomed", *The Jerusalem Post*, 31 May, 2006, www.jpost.com/Opinion/Columnists/First-Word-

2. לחמישה ראשי ממשלה ובהם מנחם בגין
Hans Gruemm, "Safeguards and Tamuz: Setting the Record Straight", *IAEA* vol. 23, December 1981, www.iaea.org/Publications/Magazines/Bulletin/Bull234/23403451014.pdf
3. Malfrid Braut-Hegghammer, "Revisiting Osirak: Preventive Attacks and Nuclear Proliferation Risks full access", *International Security*, volume 36, issue 1, Summer 2011, p. 101-132
4. Hal Brands and David Palkki, "Saddam, Israel, and the Bomb: Nuclear Alarmism Justified?" *International Security*, Vol. 36, No. 1, Summer 2011, pp. 133-166
5. ב-1979 הוקמה ועדה משותפת לשירותי המודיעין שכנתה "עידן חדש" ושעסקה בניבוי כל המידע על פרויקט הגרעין העיראקי ובשרטוט הצעות לפעולה על סמך המידע הזה. בראש הוועדה עמד נחום אדמוני. סגן ראש המוסד באותם הימים אביעזר יערי, "המודיעין ותמוה", *מבט מ"מ*, גיליון 33, יוני 2003, עמ' 24. <http://bit.ly/14PW71J>
6. אביעזר יערי, "היבטים מודיעיניים של ההתקפה על הכור העיראקי" בתוך אוסף מאמרים שפורסם ב-2003 מרכז מורשת בגין, עמ' 39
7. ראו כתבת התחקיר: Droit d'inventaire - Israël: Quand le Mossad frappe en France מוסד ששודרה בערוץ 3 הצרפתי. את התחקיר ניתן לראות במלואו באינטרנט, למשל באתר: www.dailymotion.com/video/xouhyi_quand-le-mossad-frappe-en-france-1-2_news
8. מופיע באתרונותיו של פולביו מרטיני, ראש המודיעין האיטלקי Fulvio Martini, *Nome in codice: Ulisse* (SISM), Rizzoli editore, 1999, p. 25 יערי, שם
9. Khidir Hamza and Jeff Stein, *Saddam's Bombmaker: The Daring Escape of the Man Who Built Iraq's Secret Weapon*, Simon & Schuster, New York, 2001, pp. 133-135
10. Dhafir Selbi, Zuhair Al-Chalabi, Dr. Imad Khadduri, *Unrevealed Milestones in the Iraqi National Nuclear Program 1981-1991*, self-published, 2012, pp. 25-26
11. תהליך התכנון שקדם לתקיפה נחקר ותועד ביסודיות בספרו של שלמה נקדימון *תמוז בבלהות*. ידיעות אחרונות, מהדורה שנייה, 2007, עמ' 117
12. לתיאור מפורט ראו את מאמרו של סאיל (מיל) שמאי גולן, קמין המבצע, בתוך: עמוס גלבע וואפרים לפיד (עורכים), *מלאכת מחשבת: שישים שנה למודיעין הישראלי, מבט מנפנים*, המרכז למושת המודיעין (מ"מ) וידיעות ספרים, 2009, עמ' 87-91
13. את המידע על כך מסר לי עדאן אברו עודה, שהיה די ימינו של מלך ירדן באותה העת. במהלך ראיון.
14. ראו: שמאי גולן, שם
15. ראו: "השכלות התקיפה הישראלית בעיראק" - דרך של ה-CIA מ-1 ביולי 1981. הד"ר בולמס (דהיינו הפך לבלתי מסווג לאחר שהוצאו ממנו קטעים סודיים) הועלה לאתר הרשמי. <http://1.usa.gov/1180blq>
16. לתמליל המלא של הפגישות ראו: *The Saddam Tapes: The Inner Workings of a Tyrant's Regime, 1978-2001*, Cambridge University Press, 2011, pp. 226-227
17. אף כי ידוע שלעיראק היו באותן השנים קשרים עם פקיסטן בתחום הגרעין, הרי יש מעט מאוד מקורות נלווים לשיב הקשרים האלה.
18. ראו: בראוט-הנהמר (ערה 3), עמ' 118
19. אברו כהן, "לקחי הפצצת הכור אוסיראק", *אתר הארץ*, 4 בנובמבר 2011, <http://www.haaretz.co.il/opinions/1.1557238>
20. דוד עברי, "תקיפת הכור העיראקי אוסיראק - פרספקטיבה של 21 שנים", *מכון פישר למחקר אסטרטגי, אוויר וחלל*, אוקטובר 2002, www.fisherinstitute.org.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/ivri7.pdf
21. שם, עמ' 2
22. שם, עמ' 2